

НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ ДЕАГЕНТИВНОСТТА В ПОЛСКИ И БЪЛГАРСКИ ТЕКСТОВЕ

DIMKA SAVOVA

Uniwersytet Sofijski im. św. Klemensa Ochrydzkiego

NOTES ON DEAGENTIVITY IN POLISH AND BULGARIAN TEXTS. The paper offers a short summary of the term *deagentivity*, followed by comparisons between the prototype means for its expression in original texts and their translations into the Polish and Bulgarian languages. Along with the similarities, the author points out the most substantial differences in the semantics and frequency of the means for deagentivity in the two languages.

Keywords: *deagentivity, passive, unspecified personal sentences, impersonal sentences, logical subject*

Цел на настоящата работа е да разгледа средствата за изразяване на категорията *деагентивност* в съпоставителен план, като изследва тяхната конкретна употреба в един и същ текст, съставен на два езика – български и полски. Категорията *деагентивност* ще получи така своето по-пълно осветляване чрез открояване на приликите и разликите не само в инвентара от такива средства в двата езика, но и в тяхната фреквентност и в условията им на употреба.

Чешкият лингвист Мирослав Грепл, който пръв въвежда в литературата термина *деагенсни изречения* дава за тях следното определение: при тях действието е представено като лишено от агент (*деагенсно*), т.е. по такъв начин, че агентът е отстранен от мястото на граматическия подлог: той или не е изразен изобщо, или е изразен, но не с именителен падеж на съществителното (Grepl 1967: 62). Като пример авторът привежда следните изречения: *Dělníci opravují střechu – Střecha se opravuje; Matematiku jsem studoval lehce – Matematika se mi studovala lehce*. За понятието агент Грепл дава най-общо определение: *извършител на действието*. В свое изследване, посветено на деагентивността и нейното изразяване в българския в съпоставка със сръбския език (Savova 2014), приемам, че актантът, чието изваждане от по-

зицията на подлога поражда деагентивността, може да има следните значения: на одушевен или неодушевен извършител (за втория срв.: *Фреските по стените са заличени от времето*), експеритор и каузатор (за втория: *Публиката беше възхитена от неговото изпълнение*). При това неодушевеният извършител най-често трябва да бъде експлицитен, за да не се разбира като одушевен – срв. горния пример: *Фреските по стените са заличени*, където извършителят ще се възприема по-скоро като одушевен. За да запазя връзката с термина *деагенсни / деагентивни* изречения, използвам в изложението по-нататък като обединяващ за изброените значения не съвсем точния термин *агенс*. Отделям следните групи деагентивни средства: 1. прототипни: пасив (*Храната е приготвена; Тук се приготвя храна*), безличен пасив (*Тук се готви всеки ден*), неопределенолични изречения (*Тук готвят вкусно*) и безлични деагентиви с логически субект (*Днес не ми се готви*); 2. периферни: отглаголни съществителни (*Тук готвенето е традиция*); страдателни причастия извън рамките на пасива (като определения: *Храната, приготвена сутринта, е на свършване*) и деагентивен инфинитив в сръбския език (*Кувати овде је право задовољство*). За всички тях е характерно, че са факултативни варианти на агентивни изречения (т.е. изречения, в които агенсът се намира в позицията на граматически подлог (както експлицитен, така и подразбиран от речевата ситуация или от контекста), на който се приписва предикативният признак). При всички тях действие, което в съзнанието на говорещия има свой агенс, е представено без **позиция на подлог, заета от агенс**: или в позицията на подлог се намира друг актант на глагола (*Храната е приготвена*), или агенсът не е в тази, а е в друга позиция (*Днес не ми се готви*). Или пък изцяло липсват както позиция на подлог, така и агенс, който остава непредставен на формално ниво, а не е просто имплицитен (*Тук се готви всеки ден; Тук готвят вкусно*), или изразяваната пропозиция (в случая – ‘някой готви нещо’) е само част от дадена предикация и изразяваното действие не съвпада с предикативния признак, който се приписва на своя актант – подлог (*Тук готвенето е традиция; Храната, приготвена сутринта, е на свършване; Кувати овде је право задовољство*).

Подобна на обявената тук съпоставка между българския и полския език прави в свое подробно изследване М. Коритковска (Korytkowska 1990). Предмет на нейния анализ са по-точно безподложните изречения, които не съвпадат изцяло с деагентивните, най-вече заради това, че не включват в състава си изреченията с пасив (*Храната е приготвена; Тук се приготвя храна*). Струва ми се, че изследването именно на деагентивността премахва тази интуитивно усещана като изкуствена граница, която се поставя от обособяването на безподложните изречения, срв. напр. изречения като *Тук се готви храна по китайски*, от една страна (двусъставно пасивно изречение

с подлог), и *Тук се готви по китайски*, от друга страна (безподложно изречение), или между *Яде ми се* (безподложно) и *Яде ми се нещо* (с подлог). От друга страна, от състава на деагентивните изречения и форми според мен би трябвало да отпаднат изречения като *убува vody*, които М. Грeпл също разглежда в своята статия, посветена на деагентивните изречения. Защото при тях няма семантична промяна на възприемане на действието вместо от агентивна – от деагентивна перспектива (в тях промяната е друга – изразява се допълнително семантика на неопределено количество). Накрая, М. Коритковска включва към безподложните изречения и обобщеноличните (в нашия случай напр. такива биха били изреченията *Човек тук може да готви с удоволствие* / *Тук можеш да готвиш с удоволствие*). Според разбиранията за деагентивност и за агенс в подлог, представяни тук, изразяваните пропозиции имат свой агенс, затова изреченията не са безподложни. Но специфично за тях е, че този агенс, както и цялата изразявана пропозиция, има генерализиран прочит¹, т.е. няма референция към никакъв, дори и максимално обобщаващ извънезиков обект. Затова такива изречения могат да се подлагат също като обикновените агентивни изречения на деагентивни трансформации, срв.: (1) *Човек тук може да готви с удоволствие* / *Тук можеш да готвиш с удоволствие* → (2) *Тук може да се готви с удоволствие* – и двата варианта имат генерализирано значение (което, между другото, не може да се приравни към негенерализираното, макар и обобщаващо значение на квантора за всеобщност, както се прави често в литературата по въпроса: *Тук всички могат да готвят с удоволствие*).

В работата по-нататък ще бъдат разгледани отделните деагентивни средства, открити в реципрочни текстове на двата езика.

1.

Ще започнем с формите за пасив, най-напред в българския, а после и в полския език. В своето предишно изследване на деагентивността и пасива (обобщено – и за причастния, и за възвратния) установяваме, освен чисто граматическото по своя характер изискване към глагола да бъде преходен, 17 фактора от различни езикови равнища, които предпочитат употребата на пасив в българския език, сред които: речева форма *описание*; обобщено начално или финализиращо съждение; жанрова предопределеност; значение на нормативност; сензорен пасив; обезличаване на кон-

¹ за генерализираното значение вж. Савова, Д. *Обобщеноличните изказвания в българския език – прагматични манипулации на синтактично ниво*. София: УИ „Св. Климент Охридски“ (под печат).

кретен агенс; изтъкване в тема на пациенс, който преди това е бил въведен в качеството му на рема, и др. (вж. Savova 2014).

1.1. Причастен пасив в българския вариант на текста: *Този астероид бе забелязан с телескоп само веднъж, ..., от един турски астроном (АС); Навсякъде били пръснати кашони с книги,...*(ОТ); *В долната страна на потока била построена воденица* (ОТ); *... сякаш камъкът, от който бе издялано това лице, изветряваше по-бързо* (ОТ). За този пасив са особено важни факторите: речева форма *описание* (срв. за горния пример – описание на стаята: *Навсякъде били пръснати кашони с книги*), обобщено начално или финализиращо съждение, изразяване на констатация, резултативност – семантични особености, които са свързани с по-слабата степен на динамизъм, с която се изразява действието при причастния пасив. Пред причастния пасив стои ограничението да не се употребява за изразяване на актуално сегашно действие.

1.2. Възвратен пасив в българските текстове: *Ноц, в която се губят ценни предмети* (ОТ); *Знаете как е. Не се помни всичко* (ОТ); *Лукът се запържва в маслото* (ОТ). В българския език този пасив е фреквентен, особено в някои определени употреби, отразяващи генерализирана ситуация и свързани със сегашния план, като речевите форми *предписание* (*Лукът се запържва в маслото* (ОТ)), *твърдение от опит* (*Знаете как е. Не се помни всичко* (ОТ)), сензорен пасив (*Чува се потеглящият автомобил* (ЙП)) и др. (вж. подробно в Savova 2014). Макар че употребата им в сегашно време е по принцип съвсем естествена, възвратните пасивни форми, от друга страна, не са подходящи за изразяване на актуално събитие в пасивна перспектива, когато има опасност значението да се възприеме като агентивно и възвратно, т.е. когато действието има за пациенс (и подлог) лице, което може да извърши и само действието върху себе си. В някои такива случаи обаче, ако говорещият държи да използва пасивната перспектива, но по някаква причина (в случая – заради сегашното време за изразяване на конкретна ситуация) не може да употреби причастната форма на глагола, той ще употреби възвратната форма, а ще разчита на контекста да премахне двусмислието: *Големият брой чужденци със съмнителни качества, които се предлагат на шефовете на ЦСКА, пък са изнервили треньора*. В това изречение контекстът определя да не се влага значението *чужденците предлагат сами себе си*, а да се разбира пасивно в сегашен план – *в момента някой ги предлага* (Savova 2014).

Макар че в българския език единствено с възвратните форми на пасива се изразява актуално действие или действие процес, което ги свързва със сегашния план, тези форми са понякога възможни и при изразяване на минала ситуация – когато няма опасност от възприемане на значението като възвратно и когато глаголът има итеративно значение, напр.: *В много общини в страната заради снега се затваряха*

училищата (не могат да се затворят сами); *Гайтанът се изплитал от 12 нишки*² и др. Тогава най-често двете пасивни форми са синонимни и изборът им е въпрос на стилистични причини или дори на индивидуален избор (*заради снега училищата бяха затваряни; гайтанът бил изплитан*). В цитираното изследване (Savova 2014) съпоставката със сръбския език показва, че за изразяване на минало действие в сръбския език възвратният пасив се използва по-често, отколкото в българския, а в случаи, когато глаголт може да се разбере и агентивно възвратно, сръбският език в по-голяма степен разчита на контекста за отстраняване на ненужното значение.

1.3. Причастни пасивни форми в полския език: ... *i śpią 6 miesięcy, doróki zdobycz nie zostanie strawiona* (AS); *Nimi był zakazony cały grunt* (AS); *Nie chciałbym zostać źle zrozumiany* (JP). В полската научна литература няма едно установено мнение за характера на причастния пасив – дали е морфологична или е синтактична категория. Повечето автори го смятат за синтактична категория, която служи за изразяване на йерархията – за посочване на актанта, който е по-значим за говорещия (Bak 2010; Kańrowicz 1999; Nagorko 1998). Х. Врубел смята, че тези форми служат за открояване на темата в темо-рематичната структура на изречението (Wróbel 2001), което като цяло се потвърждава и в анализирания тук корпус – в пасив се поставя предикат, чийто пациенс-подлог е тема и се намира **пред** предиката си, или пък е имплицитен и подразбира говорещия или слушащия. И все пак, понеже с агентивни форми темата също може да бъде изтъквана, вероятно има, както в българския език, и по-конкретни причини за употребата на пасив. Освен това, противно на твърдението на Врубел, в изречения с локализатор или с обект на действието в началото на изречението пациенсът подлог ще се въвежда в текста **след** своя предикат – когато все още не е активизиран в съзнанието на слушащия и представлява рема: *Nimi był zakazony cały grunt* (AS); *W niej /w czarnej skrzynki samolotu/ zapisane są dane na temat kierunku lotu* (AP) (изреченията с тази функция от първия тип, с локализатор, са известни и като *локативни изречения*). Като цяло авторите подчертават, че пасивът се използва по-рядко от агентива, дават се и препоръки да не се прекалява с неговата употреба (Kańrowicz 1999).

Важно е да се направи количествена съпоставка между употребата на отделните форми в двата езика. В българския език се набелязват 89 примера на причастни пасивни форми, съответно в полския език причастен пасив има в 44 примера, което потвърждава наблюдението за неговата относително по-слаба фреквентност (в българ-

² Двата примера са от Savova 2014.

ския той е фреквентен). Трябва да имаме предвид, че както в рамките на всеки от двата езика, така и между езиците пасивните форми могат да се заменят от 1) агентивни форми, а понякога са синонимни и с 2) неопределеноличните форми (вж. за тях по-долу). В полския език освен това към тези синонимни възможности се прибавят 3) деагентивният инфинитив, както и 4) безподложните (безличните) форми на *-no*, *-to*, които, както ще видим, са доста фреквентни в него.

1.4. Възвратен пасив в полския език. Макар че в литературата тези форми не присъстват изобщо или се изтъква тяхната крайно рядка поява (Korytkowska 1990), в анализирания тук корпус се откриват общо 7 случая на такава употреба: *To trzeba będzie sprawdzić! To się sprawdzi w dokumentach soborowych!* (JP); *Dla przyszłego Ojca Świętego kwatery zawsze się znajdzie!* (JP); *Książki telefoniczne kłamią..., mylą się litery w nazwach* (OT); *Nawet jak kiedyś się zdarzyło, to się nie liczy* (JP); *Te skarpetki znalazły się* (OT); *... a raczej liczą się, czyli istnieją tylko te, które oddychają /samochody/* (JP); *Takie rzeczy zapisują się gdzieś w tych osobnych, może zwierzęcych częściach mózgu...* (OT), за сравнение – в българския език те са 66. На какво се дължи тази разлика? Може би има значение изтъкнатата при българския език опасност в някои случаи на възвратен пасив действието да се разбира не като деагентивно пасивно, а като агентивно възвратно (и при М. Коритковска има следния пример с възможна двусмислица: *Tego rodzaju kasze gotują się długo (same się gotują)* (Korytkowska 1990: 112), при което полският език проявява още по-голямо игнориране на ролята на контекста за премахване на двусмислеността от българския език в сравнение със сръбския език, за което по-горе стана дума. А може би роля играят и някои социолингвистични фактори. Освен това, основна конкуренция на обикновените пасивни възвратни форми тук съставляват формите за безличен пасив, наричани в полската граматическа традиция *безподложни форми със się*, срв. напр.: *Ludzie umówili się, że grzyby zbiera się jesienią* (OT)). Тези форми, изглежда, се предпочитат, защото винителният падеж остава да откроява в пряко допълнение пациенса, като същевременно не се нарушава семантичната връзка на допълнение между глагола и неговия актант (пациенс): *Milionów tych małych rzeczy, które się widzi na niebie* (AS), съответно на български: *Милиони от ония мънички неща, които се виждат понякога в небето*. В полския език на примери с възвратен пасив в българския често съответства и деагентивен инфинитив, който също е конкурентно средство за пасива: *... planet, ... tak małych, że można je zobaczyć przy rotocie teleskopu* (AS) – срв. българския вариант: *... планети, ... толкова малки, че едва могат да се съзрат с телескоп* (М. Коритковска изтъква задължителност за употребата на инфинитив след модални лексеми *trzeba*, *można* и в някои други

случаи – Korytkowska 1990). Третата по-голяма група конкурентни на възвратния пасив (представен в българския текст) средства са случаите на причастен пасив в полския: *W konspiracji czy nie w konspiracji – podłoga musi być umyta i pościel zmieniona* (JP) – срв. възвратния пасив в българския: *В конспирация или не – подът трябва да се лъсне и чаршафите да се сменят*; или: ..., *że sprawa może być załatwiona natychmiast* (JP) – срв.: ..., *че работата може да се уреди на момента...* Макар че в посочените примери и в българския език могат да бъдат използвани и причастнопасивни форми, възвратните форми запазват по-голям динамизъм в изразяване на действието. Могат да се намесват и други, частни семантични фактори, напр. резултативността, а именно: наличието на някаква информация на дадено място може да се възприеме и като актуален процес (тя пребивава на това място), и като резултат от извършено действие – в първия случай и в двата езика трябва да се употреби възвратна форма, а във втория – форма на причастен пасив. Тогава употребата на една от двете форми е въпрос на индивидуален избор: *Там /в черната кутия на самолета/ се пазят данни от навигацията* (АП) със значение на процес, съответно в резултативно значение: *W niej zapisane są dane na temat kierunku lotu, ...*

2.

Безличен пасив в българския език – по принцип мотивите за неговата употреба са сходни с мотивите за употреба на пасива, но той се образува, както е известно, или от непреходни глаголи, или от преходни глаголи в непреходна употреба – най-често с подчинено изречение (напр. в изречението *Забранено е да се минава оттук* първият глагол е преходен, но се отнася към подчинено изречение, а вторият е непреходен). Друга разлика на тези форми от пасива е, че, както е известно, при тях агенсът е по правило човек, докато пасивът включва и конструкции с неодоушевен извършител. Формално погледнато, в българския език възвратните пасивни безлични форми са много по-застъпени от причастнопасивните безлични, което се дължи, от една страна, на силните семантични ограничения пред образуването на безличните причастни форми, а от друга страна, на характерните само за възвратните форми речеви форми и употреби, посочени по-горе при възвратния пасив. В своето изследване (Savova 2014) отбелязвам, че причастни форми в безличен пасив се употребяват преди всичко в изказвания с локализатор текст (*в текста е казано, че*), в изказвания за актуален в даден момент резултат от минало действие (*що да видиш – навсякъде изсечено*) и в изказвания за минало действие, най-вече с глагол за съобщаване на информация (*беше съобщено, че*) или с глагол, който предполага извършител институция (*беше*

заповядано да) – т.е. предимно с подчинена пропозиция, изразяваща някаква информация (Savova 2014: 263)³.

Би трябвало да се коригира твърдението, че действието, свързано със съобщаване, е само минало⁴ – срв. и в бъдеще време: *На заинтересованите ще бъде съобщено кога да се явят на приеман изпит*. По-точно е да се каже, че не е възможна употребата на тези форми в сегашно време със значение на актуално извършващо се действие. В изследвания корпус се откриват само 5 примера, от които 4 – с формата *написано* е и един – с *казано* е: *Изведнъж си помислила, че там е написано какво трябва да направи сега (ОТ)*.

Друга характерна черта на българския причастен безличен пасив е, че с него винаги се изразяват пропозиции, които реферират към конкретни събития от извънезиковата действителност, докато с възвратните конструкции често се изразяват генерализирани събития и ситуации.

Макар и значително по-малко, пред възвратните безлични форми в българския език също стоят някои семантични ограничения, които са посочени в Savova 2014 (освен граматическото ограничение глаголът да не е възвратен): невъзможно е образуването им от предикати, които се свързват с възвратно местоимение (*мисля за себе си, купувам си*); от имплицативни глаголи със значение, свързано с индивидуални способности и усилия (*да успея, съумявам*); от глаголи със значение на характерни моменти от живота на индивида (но не в генерализирано значение, а в значение на повтарящи се действия с конкретна референция, срв. невъзможното: **В интензивното отделение се умира най-често в нощните часове*, но възможната генерализирана употреба: *Само веднъж се умира (= Само веднъж човек умира)*); употреба с фазови глаголи (**На горния етаж се започна да се пее*); от екзистенциални глаголи (*съм, съществувам*) и някои др. От друга страна, честотата на тези конструкции, за която стана дума, се дължи на възможността им да изразяват генерализирана ситуация, за разлика от причастните конструкции, а в тази връзка – и на някои фреквентни в речта употреби, повечето от които отразяват именно генерализирана ситуация. Напр., за изразяване на речева форма *твърдение от опит*: *Диря остава, когато се върви по неутъпкано*; на речева форма *предписание*: *При пресен снеговалеж се тръгва*

3 Затова не е съвсем точно твърдението в Korytkowska 1990, че тези форми означават винаги минало действие с актуален резултат, срв. напр.: *Тогавя за първи път бе съобщено, че американците са осъществили водородния синтез, където действието не се възприема като резултативно, срв. и възможното: Тогавя за първи път се съобща, че...*

4 На корекция трябва да се подложи и същото твърдение в Korytkowska 1990.

рано и се спира рано; на значение на нормативност: *Но по онова време от нас се искаше просто да помним⁵.*

В ексцерпираниите примери на българските възвратни безличнопасивни форми на полски може да съответства също безлична възвратна форма: *Чудел се дали душата на Марек Марек е отишла на небето, или в ада, или където там се ходи, ако изобщо се отива някъде* (ОТ), съответно на полски: ... *poszła do nieba, czy do piekła, czy gdzie się tam idzie, jeżeli się w ogóle gdzieś idzie*. В много случаи на употребата на възвратна пасивнобезлична форма в българския език в полския съответства безличната форма на *-no, -to*, което говори, че в полския език тази употреба е много по-неограничавана от българската: *Но всякога ми се отговаряше: ...* (АС), срв. на полски: *Lecz za każdym razem opowiadano mi...* На полски език може да съответства и другата безлична причастна форма, която повече се доближава формално до безличния причастен пасив – безличната форма *'jest + -n-, -t-'*, която се образува само от преходни глаголи, но в непреходна употреба (Korytkowska 1990) (тук тази форма ще се означава като *'jest + -ne, -te'*, защото на практика се отнася за безлични форми, съвпадащи формално с 3 л. ед. ч. и със ср. р.): *Не светотатствай, понеже, като ти се даде да видиш и като ти се даде да се убедиш – ще напълниш гащите* (ЙП), срв. на полски: *Nie bluźnij, bo jak będzie ci dane ujrzeć i jak będzie ci dane przekonać się – w portki narobisz* (JP). Когато възвратният пасив на български е в да-конструкция, закономерно в полски език като съответствие се явява инфинитивът, напр. след модални глаголи или след изрази за оценка: *От всеки човек трябва да се изисква ... – това, което може да даде* (АС) – на полски: *Należy wymagać tego co można otrzymać; Било приятно да се разговаря с него* (ОТ), на полски: *Miło było z nim rozmawiać* (JP). Ако българската да-конструкция се изразява на полски с формата *ma być*, заради екзистенциалния глагол отново ще се употреби причастната безлична форма: *Независимо по какъв начин, трябва да се отбележи, че...* (ЙП), срв. на полски: *Tak czy tak, ma być zaznaczone, że...* (JP).

Накрая, могат да се отбележат и някои деагентивни синонимни замени, възможни, от друга страна, и в рамките на всеки един от езиците – напр. на безличния пасив в български съответства неопределенолична форма на глагола в полски, която е възможна и на български: *Нататък. Както се казва в Европейския съюз:...* (ЙП), срв. на полски: *Jak mawiają w Unii Europejskiej: ...* (JP). Интересна е и замяната с отглаголно съществително – много важно средство за изразяването на деагентивност, което остава извън рамките на изследването тук: ... *онзи дал да се разбере, че работата не е чак толкова трудна* (ЙП), срв.: ... *tamten dał do zrozumienia* (JP).

5 Тези примери са от Savova 2014.

3.

Безличен пасив в полския език – на фона на българския език прави впечатление значително по-фреквентната тук употреба на безлични пасивни форми.

3.1. В полската граматична традиция употребата на безличните форми на *-no*, *-to* се свързва с изразяване само на минало действие. Изтъква се и значението на неопределеност или обобщеност за агенса, който, също както в българския, е със значение на човек (GWJP 1984). Пред употребата на тези форми за полския се изтъкват някои семантични ограничения (те не се образуват от глаголи, които означават развиване на особеност; дейност, свързана с единичност на агенса, както и от някои отделни фреквентни глаголи), които са обаче по-малко в сравнение с българския език, като добавим и основната – че липсва ограничението да се образуват само от непреходни или от непреходно употребени глаголи. Срв. примери от анализирания корпус, където срещу петте български примера се набелязват 24 полски: *Wyłoby mi przykro, gdyby moją książkę traktowano niepoważnie* (AS) (съответствието с пасив в българския текст отново потвърждава наблюдението за по-честата употреба на разглежданата форма в полски за сметка на пасива в български: *Защото аз не ща книгата ми да бъде четена лекомислено*); *Zrozumieliśmy, że dom stoi na rzece, że zbudowano go nieopatrznie na płynącej podziemnej wodzie* (OT), срв. на български: *че е безразсъдно построена /къщата/ върху течаща подземна река* (OT) и др. Друго, още по-често съответствие на български е неопределеноличната форма (3 л. мн. ч.), срв.: ..., *kiedy do wsi doprowadzono elektryczność* (OT), съответно на български: ... *когато в селото прекарали електричество*; *Gdy wysiedli rano po całonocnej podróży z autokaru, właśnie ten sklep otwarto* (OT), съответно: *Когато на сутринта, ..., слезли от автобуса, тъкмо били отворили магазина* (OT) (тук на български прави впечатление, че са употребени, без опасност от неяснота, две форми в 3 л. мн. ч., с различни референции: агентивният глагол *слезли /те/* и неагентивният неопределеноличен глагол *отворили*). Тази съотнесеност на формите в двата езика се обяснява с общия елемент в значението им: изтъкваната в литературата свързаност на разглежданите полски форми с агенс, който винаги изключва говорещия (за неопределеноличните форми и в двата езика е налице същото условие). Към това се добавя и общото и за двете форми значение на неопределеност или обобщеност на агенсите (GWJP 1984).

Макар че българският възвратен пасив (както обикновен, така и безличен) е също толкова фреквентен, колкото и разглежданите полски форми, той им съответства в ролята на български превод съвсем рядко – само в 2 случая (на практика, тук също са възможни и български причастни форми): *Lecz za każdym razem opowiadano mi: ...* (AS), срв.: *Но всякога ми се отговаряше:...*; *Poza tym codziennie przeprowadzano*

konkurs (OT), съответно: *Освен това всекидневно се провеждаше конкурс*. В първия случай на български е възможен преводът *Но всякога ми беше отговаряно*, защото тук отпада семантичното ограничение пред глагола за съобщаване на информация *отговарям*. Във втория случай възможната причастна форма е обикновен причастен пасив: *Освен това всекидневно беше проведен конкурс*, пред който не стоят споменатите семантични ограничения пред безличния причастен пасив. Прави впечатление итеративната семантика на предиката и в двата случая, която е много характерна за българските възвратни пасивни, лични и безлични, форми (и която присъства в речевите форми *предписание, твърдение от опит, нормативност на действието*, в които най-често се употребяват те) и заради която именно е предпочетен възвратният вариант. А като причина за това, защо в българския текст не е употребена неопределеноличната форма (**Но всякога ми отговаряха*; **Освен това всекидневно провеждаха конкурс*), която също може да изразява деагентивно итеративни действия, могат да бъдат посочени семантични ограничения, за които става дума в съответния раздел.

3.2. По-горе бяха споменати още един вид пасивни безлични форми в полския език, които формално съответстват напълно на безличния причастен пасив (*jest + -ne, -te*). Те също имат най-често в българския език като съответствие безличнопасивна форма (ако глаголът отговаря на представените по-горе значителни семантични ограничения), напр.: *No właśnie, dla czego koniec? Nie jest powiedziane, że koniec* (JP), на български: *Именно, защо край? Не е казано, че ще е край* (ЙП). Друга възможност е формата на фреквентния възвратен безличен пасив, срв. приведения по-горе пример: *Nie bluźnij, bo jak będzie ci dane ujrzeć i jak będzie ci dane przekonać się – w portki narobisz* (JP) и неговото възвратно съответствие на български: *Не светотатствай, понеже, като ти се даде да видиш и като ти се даде да се убедиш – ще напълниш гащите* (ЙП).

3.3. Третият възможен в полския език вид форми, съответстващ на безличния пасив – възвратните безлични форми със *się*, са подложени само на едно ограничение, а именно – глаголът, от който се образува тази форма, трябва да не бъде възвратен (GWJP 1984). Затова, както е отбелязано в литературата, те се образуват дори от такива глаголи като *być, mieć, istnieć*, които в българския език не са възможни в такава употреба, срв. напр.: ..., *a jeżeli chce się mieć baranka, to dowód, że się istnieje* (AS) (в българския текст имаме съответствие в агентивна форма с лексикално изразена неопределеност на агенса: *Когато някой иска една овца, това е доказателство, че съществува*) (AC); *Gdy się bowiem ma dzieci, zapasy słów szybko się rozchodzą* (OT) (на български имаме обобщенолична форма: *Защото, когато човек има деца, запасите от думи бързо се изчерпват* (OT)); *Jest się skupionym na sobie, ...* (OT) (на български съответства

обобщенолична форма: *Тогава си съсредоточен върху себе си* (ОТ)). Често безличните възвратни форми в полския език са употребени, както и в последните два примера, за изразяване на генерализирана ситуация; тогава в българския език им съответства обобщенолична форма: *Ta wiedza oddaje duże usługi, szczególnie wówczas, gdy się błądzi* (AS), срв. на български: *Това е много полезно, ако човек се заблуди нощем* (АС); *Zawsze uliega się urokowi tajemnicy* (AS), срв. на български: *Когато загадката е много внушителна, не смееш да не се подчиниш* (АС). По-горе, при българския материал, стана дума, че на полските възвратни безлични форми в българския език може да съответства обикновен пасив – когато на полски глаголът е с пряко допълнение: *Milionów tych małych rzeczy, które się widzi na niebie* (AS), срв. пасива на български: *Милиони от ония мънички неща, които се виждат понякога в небето* (АС). Разбира се, на разглежданите полски форми в българския може също да съответства безличен възвратен пасив (в корпуса се набелязват общо 46 примера на български срещу 54 на полски, което обаче не означава, че тези форми съвпадат в конкретните случаи): *... nie wiedział, jak się rozmawia z kobietą* (ОТ) – на български: *..., само че навярно не знаел как се разговаря с жени* (ОТ). Когато в изразяваната пропозиция действието е свързано с локализатор-текст, както стана дума по-горе, българският език предпочита причастната безличнопасивна конструкция. Затова на полския пример с възвратна форма: *Przecież w dowodzie nie wpisuje się, że ubek* (ОТ) на български съответства: *... все пак в паспорта никъде не е написано, че си ченге* (ОТ) (другият вариант би бил агентивният: *в паспорта никъде не пише, че си ченге*). Интересен случай представлява българското съответствие на полското изречение *... ręce brudziły się na czerwono, a gdy się je myło, płynęła czerwona woda* (ОТ) в агентив и невъзможността да се използва очакваният възвратен пасив (глаголът има пряко допълнение): *а когато ги миехме – течеше червена вода* (ОТ), срв. невъзможното **ръцете ни ставаха червени, а когато се миеха, течеше червена вода*. Тук на преден план излиза по-рядката възможност на пасивните възвратни форми в българския език да се използват в минал план, допълнена с едно ограничение: *При пациент не-лице не се употребява възвратна ПК /пасивна конструкция/, ако предикатът започне да означава, че действието се е извършило от само себе си...* (Savova 2014: 144). В разглеждания случай възвратната форма *мия се* със значение на референтно действие (а не на генерализирано действие в речеви форми като *предписание* и под.) до такава степен се свързва в българското езиково съзнание с представата, че даден обект извършва действието сам, че престава да се влияе от семантиката на съществителното. Затова в минал план на референтни (негенерализирани) действия както при извършител лице: *Аз се миех* (=миех себе си), така и при пациент не-лице, но част от лицето: **Ръцете се миеха*, а даже и при па-

циенс, който не е свързан партитивно с извършителя: **Косачката се миеше*, българското езиково съзнание приписва на възвратната форма възвратна семантика, която в разглеждания пример е невъзможна.

В литературата се изтъква, че тези форми в полския език, когато изразяват актуално действие, включват в числото на агенса и говорещия (GWJP 1984), затова с неопределенолична форма (която винаги изключва говорещия и слушащия) те биха могли да си съответстват само в минал план. В анализирания корпус обаче има пример, който противоречи на това наблюдение: *No właśnie. Tak się mówi. Taką gebę mi się przyprawia – że ja niby na tarne auta poluję* (JP). В българския текст съответства изправната и за полския език неопределенолична форма: *Именно. Така говорят. Такъв имидж ми създават* (ЙП).

4.

Следващото прототипно деагентивно средство са неопределеноличните форми на глагола в 3 л. мн. ч.

4.1. В българския език тези форми са доста разпространени, но в текстове с по-динамичен характер – защото за разлика от пасива, особено причастния, те нарушават в по-малка степен динамизма в значението на глаголната форма. В литературата е известно обстоятелството, че в тези славянски езици, в които съществуват неопределенолични форми, представата за агенса (макар и отстранен) не включва говорещия и слушащия. В Savova 2014 достигам до извода за 4 основни семантични разновидности на тези форми в българския език: 1) за предаване на чужда информация (*казват, че*); 2) засегнатост на даден обект от изразяваното от глагола действие (*преследват ме*); 3) с т. нар. от Булигина и Шмельов локализираща дескрипция (*В концлагера не потупват по рамото*); възможността да не се посочва конкретният агенс, който обаче да остане прозрачен, прави тази употреба предпочитана за загатване на някакъв репресиращ субект: *В България вие не подавате оставка, а ви „подават” оставката* (Георги Марков); М. Коритковска отбелязва тази употреба и за полския; 4) действия с типични извършители (*Тук сервират италианско кафе*). Въпреки фреквентната употреба на тези форми в българския пред тях стоят някои семантични и синтактични ограничения: агенсът им да е лице и да не включва говорещия и слушащия; в близкия контекст да няма израз с конкретна референция, който може погрешно да се разбере като агенс на глагола в съответната форма; подразбиращият агенс не бива да представлява нито определена дескрипция, нито да е генерализиран и някои др. Употребата на тези форми е подчертано зависима от комуникативните намерения на говорещия и от характера на текста.

Набелязаните по-горе четири групи се потвърждават и от примерите в анализирания корпус: 1) глаголни форми, чиято цел е да предадат чужда информация: *В края на краищата, след като е възможно, а казват, че е възможно, да се изповядаш по интернет...* (ЙП); Или също разказват за един, който пиел до припадък (ОТ); 2) засегнатост на даден обект, който е централен персонаж в някакъв откъс от текст, от действие, извършвано от други върху него: *Слабото и тяло отделяло балсамичен аромат, а в постелята и откривали рози ... Един път, когато я поставили пред огледалото, ...* (ОТ); *Посрамено, че се е оставило да го хванат, като измисля плитка лъжа, цветето ...* (АС), срв. с полския текст: *Naiwne kłamstwo, na którym dała się przyłapać, zawstydziło ją* (АС). В този пример е отразена известна разлика между българския и полския език: за полските неопределенолични форми в граматиката се смята, че по правило не реферират само към един извършител (GWJP 1984), докато за българските форми такова ограничение не съществува (срв.: *Търсят те по телефона*). Затова в ситуация, когато само един агенс, Малкият принц, хваща цветето в лъжа, в двата езика имаме различен вербален израз: с неопределенолична форма в български срещу инфинитив в полски; *Какво е това смърт, бих мислила, единственото, което могат да ти направят /на гъбата/, е да те откъснат от земята, да те нарежат на ситно, изпържат и изядат* (ОТ); 3) изречения с локализираща дескрипция: *В пътеводителя из Шлъонските планини от 1949 г. пишат: ...* (ОТ); *Питам, отче, наистина ли ви се обадиха от Ватикана?* (ЙП); 4) действия с типични извършители – често такива действия са свързани със съответни институции: ... *същата тая забрана тука за постоянно ли ще я наложат, или не?* (ЙП); *Като капак на всичко застрахователната компания отказва да изплати застраховката му. Настояват за ДНК експертиза* (АП). Типичните извършители могат да са например и слугите в дома на господаря си: ... *и преди полагането и в гроба заповядал да махнат от лицето и брадата...* (ОТ).

Понякога в една и съща форма може да се съчетават две от посочените основни значения, напр.: *Преди да ни накарат да живеем в реалността, сами героически да стъпим на тая пътека* (ЙП) – тук, от една страна, имаме централен персонаж (*ние*), засегнат от действие, извършвано от други върху него, но същевременно и действие с типичен извършител, извършвано от някаква институция.

4.2. Неопределенолични форми в полския език. В корпуса от български примери тези форми наброяват общо 55 случая, докато броят на полските примери е 22. От тях само една няма неопределенолична форма на съответствието си в българския език. Макар и 2 пъти по-малко, разглежданите форми в полския също представят набелязаните 4 семантични групи в българския език: 1) за предаване на чужда информация:

W końcu jak można, a mówią, że można, spowiadać się przez Internet ... (JP); 2) за изрязване на чуждо действие, засягащо централен в даден откъс персонаж: *Aby się kłaniać, gdy **mnie** oklaskują* (AS) – тази група е най-малобройна в полския; 3) локативна дескрипция: ... *nawet w **Ameryce**. Dzisiaj traktują cię dobrze, ale powiedz, że zostajesz, natychmiast **zmieni**ć do ciebie stosunek* (AP). В тази група е единственият пример, в който в полския текст има, а в българския няма неопределнолична форма: *Jak ma-wiąją w Unii Europejskiej*: ... (JP); 4) действието има типични вършители: *Tego samego dnia przyjechała do niego **policja**. „...”, powiedzieli. I dodali, że jeszcze tu wrócą* (OT).

Полските форми, които не съответстват на българските употреби на неопределенолична форма, могат да бъдат следните: безлични форми на *-no, -to*: ..., *właśnie ten sklep otwarto* (OT), *W południe otwierano wielkie okno w sali bankowej* (OT). Тази замяна е най-често срещана, следвана от замяната с инфинитив: *Baron odepchnął dziewczkę, kazał sobie nalać piwa i czekał* (OT). В по-редки случаи деагентивната неопределенолична форма в българския има полско съответствие в агентивна форма: ..., *radio podawało wiadomości, których nikt nie śluchał* (OT) вместо българския вариант, избран от преводача: *по радиото съобщавали новините, които никои не слушал*; понякога е употребен обикновен пасив: ... *blacha w kolorze butelkowej zieleni, jakby specjalnie na szyderstwo przez kurję wybrana* (JP) (срв. на български: ... *все едно от курията са ми я избрали за подигравка* (ЙП)); а в някои случаи деагентивността е предадена чрез отглаголно съществително: *I zobaczysz, jaki tam posłuch* (AS) (*И ще видиш как хубаво ме слушат* (АС)).

5.

Последна от прототипните деагентивни средства е безличната форма с логически субект, т.е. с валентност на пациенс или адресат, заета от семантичната роля на експериентор. Трансформацията, която при всички деагентивни средства може да се извърши, за да им бъде върната тяхната агентивност, в тази група невинаги позволява деагентивната форма да се свърже с еднокоренен глагол, употребен агентивно, срв.: *Strach me e → Strachuвам се*, но: *Струва ми се, че → Аз мисля, че* (*Аз струвам, че). Важно остава обаче обстоятелството, че и тези деагентивни форми имат агентивен вариант, който връща експериентора на дадено състояние в позицията на подлог и главен участник, срв.: *Топло ми e → Аз не се чувствам добре заради високата температура; Ясно ми e, че ти ме лъжеш → Аз се убедих, че ти ме лъжеш; Пробожда ме под лъжичката → Аз чувствам рязка болка под лъжичката*.

5.1. В българския език този тип конструкции могат формално и семантично да се разделят на пет основни групи (Savova 2014).

5.1.1. Безлични конструкции с модел наречие + ми е: *С това куче му било някак си по-добре ... (ОТ); *На по-големите сестри им било жал за брат им (ОТ); *Как ти беше?* (ОТ). Такива конструкции изразяват: физиологическо състояние, породено от атмосферни влияния (*топло ми е*), околни пространствени обстоятелства (*тясно ми е*), нелокализирани процеси, обхванали организма (*лошо ми е*) и др., имат семантичен агентивен инвариант *чувствам се **някак*** и най-често не могат да се заменят с еднокоренен глагол при запазване на същото пропозиционало значение, срв.: *топло ми е* – *аз топувам; *студено ми е* – аз студувам (значението тук е друго). Могат да изразяват и психическо състояние: *На по-големите сестри им било жал за брат им (ОТ); ... че макар да ми е приятно да разговарям с Вас ... (ЙП);* а също и ментално състояние: *Но и това му било малко, та вдигнал тялото ѝ и го приковал (ОТ). Възможна е употреба на тези конструкции с неизразен, имплицитен логически субект, срв.: *топло е; ясно е, жално е; малко е*, която играе манипулираща роля спрямо събеседника, като по-неусетно го присъединява към изразяваното мнение на говорещия.***

5.1.2. В следваща група се отделят конструкции с модела глагол + ми: *Този път болката била толкова силна, че му причерняло (ОТ); *Разликата беше, че на мен не ми дремеше (АП). Те могат да се подразделят в българския език на конструкции със значение на оценка, съчетана с желание / нежелание известно състояние да продължи: *омръзна ми, дотегна ми, харесва ми: *На Марек Марек изведнъж му станало благо (ОТ); започване или прекратяване на състояние, изразявано с конструкциите наречие + ми е: *лошо ми е → прилоша ми; леко ми е → олекна ми: *На Марек Марек му прилошало (ОТ); ментално състояние, представено като самостоятелно и идващо отвън: *Не че не можем или че не му било хрумвало (АП); емоционално-оценъчни, най-често разговорни изрази: *Всъщност не ми пука толкова дали ще останем (АП).********

5.1.3. Конструкциите с логически субект в ролята на пациент (пряко допълнение) са представени най-напред от модела *съществително име + ме е*, характерен за разговорния език. Те са малобройни, но фреквентни в речта: *срам ме е, страх ме е, яд ме е, гнус ме е* и др.: *За да забравя, че ме е срам – призна пияницата, ... (АС).*

5.1.4. Вторият вид конструкции с логически субект в позиция на пряко допълнение имат модела глагол + ме: *тресе ме, избива ме на нещо, боли ме, вбесява ме: *И мен на смях ме напушва (ЙП); *Повдигаше рамене. Мисля, че не я засягаха (ОТ). Една част изразяват физиологическо състояние, неблагоприятно за експериментатора: *Когато мислел за себе си – какъв е бил, – боляло (ОТ). Друга част изразява психическо състояние на експериментатора: *Подтиквало го към неща, които не разбирал и от които се боял (ОТ); ... *грееха се /кучетата/ край разпалената печка, а после отново ги теглеше******

към *градината* (ОТ). Разликата между конструкции със значение на физиологическо или на психическо състояние, поставящи експериентора в ролята на адресат (*прилоша ми; омръзна ми*) и на пациенс (*боли ме; тегли ме*) в българското езиково съзнание може да се открие в начина, по който се предава състоянието: *докато при предиката с ми ... при представянето на състоянието на логическия субект ... се откроява повече неговата предизвиканост от външния каузатор...*, при предиката с *ме* се изтъква в по-голяма степен, че състоянието е обхванало из основи логическия субект (Savova 2014: 348). Една малка група представлява вариант на конструкциите от т. 5.1.3., но с добавена фазова семантика (*да ме дострашее; да ме досрамее*).

5.1.5. Последната група деагентивни конструкции с логически субект са конструкциите с модела *глагол + ми се*, които са най-многобройни. За българския език те могат да се разделят на три групи:

5.1.5.1. Най-фреквентни са характерните за разговорния език при южнославянските езици конструкции със значение на необходимост или желание, които не се поддават на контрола и волята на експериентора и той ги възприема като нещо независимо от себе си (Savova 2014): *Искало му се да се смее* (ОТ); *Завило ѝ се свят* (ОТ); *Вече не ми се говори за това* (ОТ). При тях се извършва трансформация на агентивната конструкция с глагола *искам*: *аз искам да говоря* → в деагентивен вариант: *на мен ми се иска да говоря*, от който накрая се получава деагентивната конструкция: *говори ми се*. Тази пряка трансформация не е възможна само при някои глаголи за импулсивна необходимост на организма: *повдига ми се, гади ми се*, както и при фразеологизъм като в горния пример: *вие ми се свят*. Тогава обаче остава агентивният инвариант *аз чувствам*: *аз чувствам гадене, аз чувствам световъртеж*.

5.1.5.2. Една неголяма група конструкции имат епистемологично значение – неувереност в истинността на някакво възприятие, достигаща до увереност в неистинността му: *струва ми се* (и тук е невъзможна пряка трансформация в агентивен вариант от еднокоренен глагол, но агентивният вариант ще бъде: *аз мисля*); *вижда ми се*; *привижда ми се* (срв. отново *аз привиждам): *Значи съм Ви се присънил?* (ОТ); ... *ами на мен, г-н началник, ми се струва, че аз малко по-другояче реагирам на колата от другите* (ЙП). В резултат на употребата на възвратната частица *се* тези конструкции представят възприятието като самостоятелен процес, извършващ се независимо от експериентора, срв. напр.: *ти ми се присъни* и агентивното *аз те сънувах*.

5.1.5.3. Последната подгрупа е също малобройна и включва конструкции с модална семантика, синонимни на модалните глаголи *трябва* и *мога*: *налага ми се* (= *трябва*), *полага ми се* (= *трябва да получа*), *удава ми се* (= *успявам, мога*): ..., *когато по някакво чудо му се удавало да запази малко алкохол* (ОТ); ..., *че най-напред*

трябва да даде на Амос онова, което му се полага (ОТ). И тези конструкции имат функцията да предават модалното значение като по-самостоятелно и независимо от модалната установка на модалния субект (експериментатора) в сравнение с агентивния вариант (*аз трябва, аз мога*).

Накрая, може да се обобщи, че при всички деагентивни конструкции с логически субект в българския език съответното състояние или възприятие се изразява като по-самостоятелно и външно за експериментатора в сравнение с агентивното им съответствие.

5.2. Безличните конструкции с логически субект в полския език имат с един модел по-малко от българските, като лексикалният състав на възможните предикати не повтаря изцяло състава им в българския език⁶, а се появяват и някои разлики в подгрупите:

5.2.1. конструкции по модела *наречие + mi jest*: за физиологическо състояние: *Jak ci było?* (ОТ); *Ale kiedy pił, było lepiej* (ОТ)⁷; за психическо състояние: *trudno mnie; żal mi było*; за ментално състояние: *było mi mało*. Моделът, който липсва в полския език, е моделът *съществително + ме е* (*страх ме е; яд ме е*). Откриват се две съществителни в полския, които обаче образуват деагентивен израз по разглеждания тук модел + *mi jest*: *wstyd mi (jest)* и *szkoda mi (jest)*. Макар че съставът на полската група лексеми, подходящи за тази първа група, е по-ограничен от българския (напр. за *мъчно ми е* се намира преводно съответствие *smuci mi się*, за израза *приятно ми е да си поговорим – miło mi się gadało*), като цяло полските преводни съответствия на българските изрази с този модел споделят българския модел. При тях също е възможна манипулираща употреба с имплицитен логически субект.

5.2.2. На българската група *глагол + ми* в полския език съответства същият модел, *глагол + mi*: *pachnie mi; pozostaje mi tylko...; pociemniało mi przed oczami; ulżyło mi*. Някои български изрази обаче имат съответствие по друг модел. Срв. напр. с модела *глагол + mi się*: *zrobiło mi się (niedobrze / zimno)* срещу българския израз *стана ми* (*лошо / студено*); *polepszyło mi się* срещу *стана ми по-добре*; *podoba mi się* срещу *харесва ми*. По модела *глагол + ме* имаме израза *nie obchodzi go* срещу българското *не ми пука* (но и *не го интересува*), а в анализирания корпус от преводи се срещат, раз-

6 Заради по-голямото разнообразие на този вид деагентиви тук са заети примери и от Korytkowska 1990, както и от електронния корпус на полския език.

7 Прави впечатление, че в електронния корпус изразите *gorąco mi jest* и *zimno mi jest* се срещат само във вариант с максимално 2 от възможните три елемента: или като *zimno mi, gorąco mi*, или като вариант *zimno jest, gorąco jest*. Това говори, от една страна, за по-слабата степен на необходимост от този спомагателен глагол (*zimno mi*), а от друга страна, за активната роля на манипулиращата употреба в речта на варианта с имплицитен експериментатор (*zimno jest*).

бира се, и полски съответствия в агентив: *nie mam na myśli* срещу българското *не ми идва на ум*; *nie przejmuję się* срещу *не ми пука*. Следователно, при изразите с експеритор в ролята на адресат на някакво действие е налице по-голямо разнообразие от възможности за изразяване, което намира отражение и в по-богатата вътрешно-езикова синонимия, в сравнение с предишната група.

5.2.3. На българската група безличен деагентив по модела *глагол + ме* в полския език съответства също такава група, която при това, поне според наблюдения върху корпуса, е съвсем монолитна и полските съответствия на българските изрази принадлежат само към този модел: *ciągnie mnie, boli mnie, kluje mnie (pod żebrem), trzęsie mnie, korci mnie* и мн. др. Това може да намери обяснение в по-монолитния начин на възприемане на този тип вътрешни събития, засягащи експеритора като пациенс.

5.2.4. Последната група, както и на български, е най-многобройна – по модела *глагол + mi się*.

5.2.4.1. със значение на потребност на организма или желание, възприемани самостоятелно, като неподвластни на волята на експеритора: *kręci mi się w głowie; chce mi się; odechciało mi się*. М. Коритковска отбелязва непродуктивността на този тип в полския език (свежда се главно до глагола *chcieć*), за разлика от качеството му на характерна черта за българския език⁸. Един израз със значение на физиологична потребност в полския език, който в българския език е изграден по разглеждания модел (*гади ми се, повдига ми се, повръща ми се*), е включен към модела *глагол + ме*: *mdli mnie* (но срв.: *nudzi mi się*). Логиката на такова възприемане се свързва с усещането за дълбока и цялостна обхванатост на експеритора от вътрешното събитие, което, както стана дума по-горе, се свързва естествено и с ролята на пациенса.

За сметка на това в полския се очертава типичен семантичен модел, включващ и наречие, който е непознат в българския език: *Pisze mi się dzisiaj dobrze* (вж. за него по-подробно в Korytkowska 1990, Wierzbicka 1999). Значението на този модел може да се формулира като ‘действие, което се извършва добре или зле независимо от волята на извършителя му (= експеритора)’.

5.2.4.2. с епистемологично значение: *wydaje mi się* (тук прави впечатление честата манипулативна употреба на полското съответствие с имплицитен експеритор: *wydaje się*, докато българското съответствие не позволява такава употреба: **струва се*); *śni mi się; ubrdało mi się; kojarzy mi się*. М. Коритковска отбелязва по-редуцираната употреба на тези конструкции за полския, образувани от глаголи за сетивно въз-

8 Срв. Савова, Д. *Синтактични конструкции с логически субект ‘глагол + ми се’ в българския език* (под печат) и „Składnia w kognitywnej i etnolingwistycznej perspektywie (na przykładzie konstrukcji zwrotnych z podmiotem logicznym w celowniku w językach polskim, rosyjskim i bułgarskim)”, *Etnolingwistyka* (под печат).

прияние – само във връзка с виждането: *przywidziało mi się; widzi mi się* (второто е обаче десемантизирано и е отдалечено от буквалното значение на глагола) (Korytkowska 1990). Слуховото възприятие няма такова съответствие (срв. на бълг. *причува ми се*). Към тази група малко условно може да се добави и конструкцията *podoba mi się*, която изразява също оценка, но не според истинността, а според удовлетворяването на някакви критерии на експериментатора.

5.2.4.3. в модално значение: *udaje mi się, należy mi się*.

5.2.4.4. в значение на действие, което се извършва независимо от волята на извършителя му (който е едновременно и експериментатор на това състояние на невъзможност за контрол): *Janowi pomyślało się o tym; Marzyło jej się, że ...; Zasnęło mu się; Tak mi się jakoś powiedziało* (Korytkowska 1990). Тази употреба, посочена от М. Коритковска, не се среща в българския език.

Като цяло, и при този последен модел от т. 6 на българския деагентивен вариант в корпуса от полски текстове често съответстват агентивни форми: *będiesz musiał* (на български: *ще ти се наложи*); *mnie śmieszy to* (на български: *струва ми се смешно*); *sądzę* (*струва ми се*). Може да се обобщи, че от разглежданите конструкции най-голямо съответствие между българския и полския език има при групата *глагол + ме*, а най-голямо несъответствие – в липсата на групата *съществително + ме* в полския. Моделът *наречие + ми е* в българския език има по-голямо разпространение в сравнение с полския, а в групата *глагол + ми се* има съществени разлики между двата езика по отношение на семантичните подгрупи.

6.

В заключение от съпоставката може да се обобщи, че в двата езика системата от деагентивни средства е организирана на не съвсем сходни принципи. Наред с частни семантични и стилистични ограничения могат да се обобщят и основните фактори, които имат значение при избора на дадена деагентивна форма. В българския език в рамките на отношението ‘пасив ↔ безличен пасив’ основен фактор, който определя избора на формата, е преходността на глагола и наличието на пациенс, но при причастния безличен пасив се налагат и голям брой семантични ограничения. При отношението ‘възвратен ↔ причастен пасив’ по-общите фактори, които влияят на избора на форма, са три: 1) възможност за изразяване на актуално сегашно действие (възвратен пасив) ↔ невъзможност на такава употреба (причастен); 2) по-динамично (възвратен) ↔ по-статично (причастен) представяне на действието и 3) единствено възможна за изразяване конкретна ситуация (причастен) ↔ възможност за изразяване и на генерализирана ситуация (възвратен). При отношението между безличен

пасив и неопределенолични форми по-важните фактори са три: изключеност на говорещия и слушащия (при неопределеноличните форми) ↔ липсата на такава изключеност (при безличния пасив), сравнително по-голяма прозрачност на реферирания агенс (при неопределеноличните форми) ↔ липсата на такава прозрачност (при пасива) и невъзможност да се изразява генерализирана ситуация (при неопределеноличните) ↔ съответна възможност (при безличния възвратен пасив).

При полския пасив в рамките на отношението 'причастен пасив ↔ причастни безлични форми' освен изискването за неопределеност на агенса (при безличните форми) ↔ липсата на такава изискване (при обикновения пасив), както и за изключеност на говорещия и слушащия (при безличните форми) ↔ липсата на такава изключеност (при обикновения пасив) вероятно има и други по-частни фактори, които определят избора на съответна форма. При отношението 'възвратен ↔ причастен пасив' основна е липсата на оформен възвратен пасив. На обикновения причастен пасив съответстват не една, а две безлични причастни форми. По-систематизирано е отношението, което включва 'безличната причастна форма на *-no*, *-to* ↔ възвратната безлична форма със *się*'. Отношението при тях е организирано по признака време: сегашно ↔ минало (възвратните форми могат да изразяват както минали събития, така и сегашни, а причастните – само минали) и по признака изключеност на говорещия и слушащия (формите на *-no*, *-to* ги изключват, докато възвратните могат и да не ги изключват). Неопределеноличните форми в двата езика семантично си съответстват, но се различават стилистично и по своята фреквентност. Деагентивните форми с логически субект, както беше отбелязано по-горе, също имат някои разминавания в двата езика. Накрая, деагентивните форми, които най-много се различават в двата езика, са причастните безлични форми (силно ограничени в българския, а в полския – с нехарактерна за пасива изключеност на говорещия и слушащия) и възвратните форми на обикновения пасив (които в полския са крайно ограничени).

ИЗТОЧНИЦИ НА ЕЗИКОВ МАТЕРИАЛ

AP: Popow, A. *Psy spadają*. Tłum. M. Malicka. Warszawa: MUZA SA, 2009.

AS: Saint-Exupéry, A. *Mały księżę*. Tłum. A. Trznadel-Szczepanek. Warszawa: Nasza księgarnia, 2015.

JP: Pilch, J. *Narty Ojca Świętego*. Warszawa: Świat Książki, 2004.

Tokarczuk, O. *Dom dzienny, dom nocny*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2005.

АП: Попов, А. *Черната кучия: ниско прелитащи кучета*. София: Ciela, 2015.

АС: Сент-Екзюпери, А. *Малкият принц*. Прев. К. Константинов. София: „Апостроф”, 1978, 2015.

ЙП: Пилх, Й. *Ските на светия отец*. Прев. К. Риков. София: Балкани, 2012.

ОТ: Токарчук, О. *Дом дневен, дом нощен*. Прев. Х. Симеонова-Митова. Велико Търново: Абагар, 2005.

БИБЛИОГРАФИЯ

Bak 2010: Bak, Piotr. *Grammar of the Polish Language: A Popular Outline*. Warsaw: Wiedza Powszechna, 1977, 2010. [In Polish: Bąk, Piotr. *Gramatyka języka polskiego: zarys popularny*. Warszawa: Wiedza Powszechna 1977, 2010.]

Wierzbicka 1999: Wierzbicka, Anna. *Language – mind – culture*. Warsaw: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1999. [In Polish: Wierzbicka, Anna. *Język – umysł – kultura*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1999.]

Wrobel 2001: Wrobel, Henryk. *Grammar of the Polish Language*. Krakow: Od Nowa, 2001. [In Polish: Wróbel, Henryk. *Gramatyka języka polskiego*. Kraków: Od Nowa, 2001.]

Grepl 1967: Grepl, Miroslav. “To the Essence of the Types of Sentences in the Slavic Languages.” *Voprosy yazykoznaniiya*, no. 5 (1967): 60–68. [In Russian: Грeпл, Мирослав. „К сущности типов предложений в славянских языках.” *Вопросы языкознания*, no. 5 (1967), 60–68.]

GWJP 1984: Grochowski, Maciej & Stanislaw Karolak & Zuzana Topolinska. *Grammar of Contemporary Polish Language: Syntax*. Warsaw: Panstwowe Wydawnictwo Naukowe, 1984. [In Polish: Grochowski Maciej & Stanisław Karolak & Zuzana Topolińska. *Gramatyka współczesnego języka polskiego: składnia*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1984.]

Korytkowska 1990: Korytkowska, Małgorzata. *On the Problem of Contrastive Syntax on the Example of Bulgarian and Polish Non-subject Sentences*. Wrocław, Warszawa, Krakow, Gdansk, Lodz: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1990. [In Polish: Korytkowska, Małgorzata. *Z problematyki składni konfrontatywnej na przykładzie bułgarskich i polskich zdań bezpodmiotowych*. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1990.]

Karpowicz 1999: Karpowicz, Tomasz. *Grammar of the Polish Language: An Outline*. Warsaw: Muza, 1999. [In Polish: Karpowicz, Tomasz. *Gramatyka języka polskiego: zarys*. Warszawa: Muza, 1999.]

Nagorko 1998: Nagorko, Alicja. *An Outline of Polish Grammar (with Word Formation)*. Warsaw: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1998. [In Polish: Nagórko, Alicja. *Zarys gramatyki polskiej (ze słowotwórstwem)*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1998.]

Savova 2014: Savova, Dimka. *Deagentivity in the Bulgarian Language and Its Expression (in Comparison with the Serbian Language)*. Sofia University Press, 2014. [In Bulgarian: Савова, Димка. *Деагентивността в българския език и нейното изразяване (в съпоставка със сръбския език)*. София: УИ Св. Кл. Охридски, 2014.]